

79

X. t. Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië

Europees Hof voor de Rechten van de Mens
17 januari 2019, 29683/16,
ECLI:CE:ECHR:2019:0117JUD002968316
(Sicilianos (President), Pejchal, Wojtyczek,
Koskelo, Eicke, Ilievski, Felici)
Noot dr. N.R. Koffeman LL.M.

**Recht op respect voor het privéleven.
Genderidentiteit. Wijziging van geslacht in
geboorteregister. Positieve verplichtingen.
Geen effectieve en toegankelijke procedure
met duidelijke voorwaarden.**

[EVRM art. 8]

Bij X is in 2010 transseksualiteit vastgesteld. Sindsdien ondergaat hij hormoonbehandelingen om de geslachtsverandering van vrouw naar man te laten plaatsvinden en heeft hij ook al een aantal operaties ondergaan, maar de transformatie is nog niet compleet. Intussen heeft klager in 2011 wel toestemming gekregen om zijn voor- en achternaam te laten veranderen en heeft hij ook een identiteitskaart gekregen waarop die naam staat vermeld. Zijn persoonlijke identificatienummer (waaruit het geslacht kan worden afgeleid) en de geboorteakte zijn echter onveranderd gebleven. Het geschil op nationaal niveau gaat daarover; tot nu toe is het klager nog niet gelukt om ook deze gegevens te laten veranderen, waarbij de rechters en autoriteiten ook steeds weer iets andere eisen hebben geformuleerd. Voor het EHRM stelt hij dan ook dat art. 8 EVRM is geschonden. Het Hof stelt voorop dat art. 8 EVRM zich uitstrekt tot genderidentiteit als aspect van de persoonlijke identiteit. Dit geldt voor alle individuen, waaronder transgenders die geen geslachtsveranderinge behandeling hebben ondergaan of die dat niet willen. De klacht valt dus binnen het toepassingsbereik van art. 8 EVRM en is ontvankelijk, nu ook aan de andere ontvankelijkheidsvoorwaarden is voldaan. Het Hof besluit de zaak te behandelen als een kwestie over een positieve verplichting, omdat het hier vooral gaat om de vraag of er een ef-

*fectieve en toegankelijke procedure beschikbaar was, waarin duidelijke voorwaarden waren vastgelegd om het recht op respect voor privéleven van klager te beschermen (kort gezegd het recht om het geslacht te laten wijzigen in het geboorteregister). In dit verband beschouwt het Hof de uitgangspunten die het in *Hämäläinen t. Finland* (EHRM 16 juli 2014 (GK), nr. 37359/09, ECLI:CE:ECHR:2014:0716JUD003735909, «EHRC» 2014/237) heeft gedefinieerd ten aanzien van positieve verplichtingen onder art. 8 EVRM, als ingelast in de uitspraak. Het stelt vast dat in de onderhavige zaak er geen bepaling is in het nationale recht, die het expliciet mogelijk maakt om de geslachtsaanduiding in het geboorteregister te wijzigen. Dit ontbreken van een regulerend kader is ook door andere internationale fora vastgesteld en het Hof heeft dit in zijn vergelijkende analyse in *Hämäläinen* ook al vastgesteld. Het kan dan nog wel zijn dat er informeel en in de praktijk toch bepaalde regels en procedures bestaan, maar in de onderhavige zaak is vooral gebleken van onduidelijkheid en discussie. Ook heeft de regering geen bewijs naar voren gebracht waaruit zou kunnen blijken dat er toch een gevestigde juridische praktijk is in dit opzicht. Dit is voldoende om te kunnen concluderen dat er veel onbeantwoorde vragen zijn, zoals de vraag welke eisen worden gesteld voor de aanpassing van de geslachtsaanduiding in het geboorteregister. Deze situatie heeft voor klager gezorgd voor grote onzekerheid en onduidelijkheid, die ernstige stress kan hebben opgeleverd met betrekking tot zijn privéleven en de erkenning van zijn identiteit. Schending art. 8 EVRM (5 stemmen tegen 2).*

X.
tegen
de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië

De volledige uitspraak is te raadplegen op opmaat.sdu.nl.

NOOT

1. De rechtspraak van het EHRM over wettelijke erkenning van transseksualiteit of genderidentiteit (een term die tegenwoordig gangbaarder is in de EHRM-rechtspraak) blijft zich verder ontwikkelen. In de hier besproken uitspraak stelt het Hof een schending van art. 8 EVRM vast, omdat

er in de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië geen effectieve en toegankelijke procedure beschikbaar was, waarin duidelijke voorwaarden waren vastgelegd om het recht op respect voor privéleven van klager te beschermen, kort gezegd het recht om het geslacht te laten wijzigen in het geboorteregister. Aan de uitspraak is een opvallend scherpe *dissenting opinion* gehecht, die zich in het bijzonder richt op het van toepassing verklaren van art. 8 EVRM op deze zaak door de meerderheid; ook aan dat onderwerp besteed ik in deze noot dan ook aandacht.

2. Deze uitspraak omvat ten eerste een oordeel over de ontvankelijkheid van de klacht. Daarbij toetst het Hof aan de ontvankelijkheidsvoorwaarden van uitputting van nationale rechtsmiddelen en de zesmaandentermijn, maar die toetsing laat ik hier verder buiten beschouwing. Nog daarvoor, als eerste onderdeel van de beoordeling van de ontvankelijkheid van de klacht, beoordeelt het Hof of art. 8 EVRM van toepassing is op de klacht van X. (par. 37-39). Het Hof duidt daarbij genderidentiteit als component van persoonlijke identiteit, en daarmee als onderdeel van het recht op respect voor privéleven in de zin van art. 8 EVRM ('The right to respect for private life under Article 8 of the Convention extends to gender identity, as a component of personal identity' (par. 38)) Deze bewoording had het Hof al eens gebezigd in *A.P., Garçon en Nicot t. Frankrijk* (EHRM 6 april 2017, nrs. 79885/12 e.a., ECLI:CE:ECHR:2017:0406JUD007988512, «EHRC» 2017/128, par. 95), maar in eerdere zaken koos het Hof ook wel een net iets andere bewoording. Zo spreekt het Hof al langer van een 'recht op genderidentiteit', in combinatie met persoonlijke ontwikkeling. In *Van Kück* bijvoorbeeld, overwoog het Hof: 'In the present case, the facts complained of [...] had repercussions on a fundamental aspect of her right to respect for private life, namely her right to gender identity and personal development' (*Van Kück t. Duitsland*, EHRM 12 juni 2003, nr. 35968/97, ECLI:CE:ECHR:2003:0612JUD003596897, «EHRC» 2003/61 m.nt. Gerards, *NJCM-Bulletin* 2004, p. 485, m.nt. Vlemminx en *AB* 2003/437, m.nt. Van Beers & Vermeulen, par. 75). Een dergelijke formulering is onder meer herhaald in *Y.Y. t. Turkije* (EHRM 10 maart 2015, nr. 14793/08, ECLI:CE:ECHR:2015:0310JUD001479308, «EHRC» 2015/106 m.nt. Gerards, par. 66) en *A.P., Garçon*

en Nicot (reeds aangehaald, par. 123). In laatstgenoemde zaak sprak het Hof ook wel van 'gender identity or identification' als element van de persoonlijke levenssfeer die art. 8 EVRM beschermt. In de hier besproken X-zaak spreekt het Hof dus niet van een 'recht op genderidentiteit en persoonlijke ontwikkeling' maar van genderidentiteit als component van persoonlijke identiteit dat wordt beschermd door het recht op respect voor privéleven van art. 8 EVRM. Daar voegt het bovendien nog een belangwekkende overweging aan toe, waar de dissenters zich duidelijk minder goed in kunnen vinden.

3. Het Hof overweegt namelijk dat het door art. 8 EVRM beschermde recht op respect voor de persoonlijke identiteit geldt voor alle individuen, waaronder transgenders die geen geslachtsveranderende behandeling ('gender reassignment treatment') hebben ondergaan of die dat ook niet willen (par. 38). Lange tijd had de relevante rechtspraak ten aanzien van wettelijke erkenning van genderidentiteit enkel betrekking op wat het Hof aanduidde als 'post-operative transsexuals', oftewel transseksuelen die een geslachtsveranderende operatie hadden ondergaan (bijv. *Christine Goodwin t. Verenigd Koninkrijk*, EHRM 11 juli 2002 (GK), nr. 28957/95, ECLI:CE:ECHR:2002:0711JUD002895795, «EHRC» 2002/74 m.nt. Van der Velde; *Grant t. Verenigd Koninkrijk*, EHRM 23 mei 2006, nr. 32570/03, ECLI:CE:ECHR:2006:0523JUD003257003, «EHRC» 2006/96 m.nt. Griffioen, par. 40; *L. t. Litouwen*, EHRM 11 september 2007, nr. 27527/03, ECLI:CE:ECHR:2007:0911JUD002752703, «EHRC» 2007/131, par. 56 en *Hämäläinen t. Finland* (reeds aangehaald, par. 68). In *A.P., Garçon en Nicot* (reeds aangehaald, par. 94) erkende het Hof dat de rechtspraak over genderidentiteit tot dan toe betrekking had gehad op die groep en op de voorwaarden voor toegang tot een dergelijke operatie. Daaruit mocht volgens een unanieme Kamer van het Hof echter niet de conclusie getrokken worden dat de kwestie van wettelijke erkenning van de genderidentiteit van personen die geen door de autoriteiten goedgekeurde geslachtsveranderende operatie hadden ondergaan, of die een dergelijke behandeling niet wensten te ondergaan, niet binnen de reikwijdte van art. 8 EVRM komt. Dergelijke voorzichtige bewoordingen, gesteld in dubbele ontkenningen, komen we vaker tegen in de rechtspraak van het EHRM in gevoelige kwesties. Ze vormen vaak

een eerste bouwsteen van een incrementele benadering van het Hof (vergelijk bijvoorbeeld *Pretty t. Verenigd Koninkrijk*, EHRM 29 april 2002, nr. 2346/02, ECLI:CE:ECHR:2002:0429JUD000234602, «EHRC» 2002/47 m.nt. Gerards en Janssen, *NJ* 2004, 543 m.nt. Alkema, *NJCM-Bull.* 2002, p. 910 m.nt. Myjer, par. 67 en *Schalk en Kopf t. Oostenrijk*, EHRM 24 juni 2010, nr. 30141/04, ECLI:CE:ECHR:2010:0624JUD003014104, «EHRC» 2010/92 m.nt. Koffeman, par. 61). Dat geldt ook in dit geval: waar in *A.P. Nicot en Garçon* (reeds aangehaald) het Hof dus nog een negatieve formulering en daarmee minder stellige bewoording gebruikte, kiest het nu in *X.* voor een duidelijke vaststelling: ook transgenderpersonen die geen geslachtstransformatie hebben ondergaan of die dat niet willen, genieten bescherming van het recht op respect voor privéleven in de zin van art. 8 EVRM (par. 38 en 39).

4. De meerderheid concludeert op deze gronden dat de klacht van *X.* dus binnen de reikwijdte van art. 8 EVRM komt. Het Hof doet die vaststelling als gezegd al in de ontvankelijkheidsfase. Daarmee oordeelt het Hof dus eerst over diens *ratione materiae* bevoegdheid om deze zaak te beoordelen (vgl. *Denisov t. Oekraïne*, EHRM 25 september 2018 (GK), nr. 76639/11, ECLI:CE:ECHR:2018:0925JUD007663911, «EHRC» 2018/245 m.nt. Gerards, par. 94). Consistent is de rechtspraak op dit punt echter niet, want geregeld beoordeelt het Hof de toepasselijkheid van art. 8 EVRM als eerste stap van de toets op de merites onder art. 8 EVRM (bijv. *Evans t. Verenigd Koninkrijk*, EHRM 10 april 2007 (GK), nr. 6339/05, ECLI:CE:ECHR:2007:0410JUD000633905, «EHRC» 2007/73 m.nt. Brems, par. 71; *A, B. en C t. Ierland*, EHRM 16 december 2010 (GK), nr. 25579/05, ECLI:CE:ECHR:2010:1216JUD002557905, «EHRC» 2011/40 m.nt. Hendriks en Gerards, par. 212-215 en *Costa en Pavan t. Italië*, EHRM 28 augustus 2012, nr. 54270/10, ECLI:CE:ECHR:2012:0828JUD005427010, «EHRC» 2012/222 m.nt. Koffeman, par. 52-57) en soms behandelt het Hof deze vraag bij de beoordeling van de merites, zonder het daarbij als een aparte stap te duiden (waarover meer onder 6). Maar in deze uitspraak bespreekt het Hof de toepasselijkheid van art. 8 EVRM dus al in de ontvankelijkheidsfase. Bij de beoordeling van de merites van de zaak, stelt de meerderheid vervolgens vast dat dit een zaak is over positieve verplichtingen en

onderzoekt het Hof of de Staat in dit geval heeft voldaan aan diens positieve verplichting om een effectieve en toegankelijke procedure in te richten, met duidelijke voorwaarden, om het recht op respect voor privéleven, zoals door het Hof in deze zaak vastgesteld in par. 38 en 39 (en zoals hierboven omschreven), te beschermen.

5. De twee dissenters bij *X.*, de Tsjechische rechter Pejchal en de Poolse rechter Wojtyczek, zijn het op inhoudelijke gronden oneens met deze benadering van de meerderheid. Zij vinden dat uit de 'zeer algemene stelling' dat het recht op respect voor privéleven in de zin van art. 8 EVRM zich uitstrekt tot genderidentiteit als component van persoonlijke identiteit (een stelling die zij niet betwisten), nog niet de conclusie volgt dat art. 8 EVRM van toepassing is op voorliggend geval. In het bijzonder zijn zij van oordeel dat art. 8 EVRM niet van toepassing is op voorliggend geval, omdat de specifieke claims van klager zien op positieve verplichtingen van de Staat, die volgens hen niet logisch volgen uit de rechtspraak van het EHRM en waarvoor, naar hun oordeel, geen Europese consensus bestaat. Wat de dissenters betreft, had de klacht niet-ontvankelijk moeten worden verklaard omdat deze niet binnen de reikwijdte van art. 8 EVRM valt. En ook indien zou kunnen worden aangenomen dat uit deze claims ten minste een *prima facie* verplichting voor de staat volgde om te handelen, dan had de klacht volgens de dissenters in ieder geval kennelijk ongegrond, en daarmee dus ook niet-ontvankelijk moeten worden verklaard.

6. De meerderheid van het Hof maakt in deze zaak dus een onderscheid tussen de vraag of art. 8 EVRM van toepassing is en de vraag of de klacht betrekking heeft op negatieve of positieve verplichtingen, terwijl de dissenters die twee vragen intrinsiek verbonden achten. Nog even los van de fase in de beoordeling waarin het Hof dat doet (bij de ontvankelijkheid of bij de merites) komt de benadering van de meerderheid om deze twee vragen apart te behandelen, mij zilverder voor. De vraag of iets raakt aan, of gevolgen heeft voor, (een aspect van) het privéleven van betrokkene is immers een andere dan de vraag of de staat een verplichting heeft (dit aspect van) dit recht actief te beschermen. Bovendien voorkomt het duidelijk onderscheiden van die twee vragen dat het beschermingsniveau dat een individuele klager geniet, afhankelijk wordt van de door het Hof in zijn of haar zaak gekozen

aanpak van de zaak (vgl. L. Lavrysen, *Human Rights in a Positive State. Rethinking the Relationship between Positive and Negative obligations under the European Convention on Human Rights*, Cambridge, Intersentia 2016, p. 314-315). Ook is het met het oog op de bewijslast van belang om een duidelijk onderscheid te maken tussen deze twee fases in de beoordeling van het Hof: de klager moet bewijzen dat in zijn of haar zaak een EVRM-recht in het geding is, waarna de verantwoordelijk gehouden Staat moet bewijzen dat die bepaling niet is geschonden (zie J.H. Gerards & H.C.K. Senden, 'The structure of fundamental rights and the European Court of Human Rights', 7 *International Journal of Constitutional Law* 2009 (4), p. 641 en L. Lavrysen, 'The Scope of rights and the scope of obligations' in: E. Brems & J.H. Gerards, *Shaping Rights in the ECHR. The Role of the European Court of Human Rights in Determining the Scope of Human Rights*, Cambridge University Press 2013, p. 164). Met andere woorden: eerst moet beoordeeld worden wat *prima facie* door het EVRM-recht wordt beschermd, dus wat *prima facie* het recht is dat aan de orde is, en daarna pas wat daar definitief door wordt beschermd (Lavrysen 2013 (reeds aangehaald), p. 164, onder verwijzing naar R. Alexy, *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford University Press 2002, p. 196-200). Volgens Lavrysen komen het perspectief van de staat en de publieke belangen die de staat beschermt pas in beeld bij de vraag of dat recht geschonden is, al dan niet doordat de staat een negatieve verplichting heeft geschonden of een positieve verplichting niet heeft nageleefd (Lavrysen 2013 (reeds aangehaald), p. 165-166).

7. Daarentegen stellen de dissenters – onder verwijzing naar diezelfde Alexy – juist dat er een voldoende precieze *prima facie* positieve verplichting moet bestaan, wil art. 8 EVRM van toepassing zijn (par. 6 van de *dissenting opinion*). Zij benaderen de vraag wat binnen de reikwijdte van een EVRM-recht valt, dus niet enkel vanuit het perspectief van het recht van het individu, maar tevens vanuit het perspectief van daaraan verbonden verplichtingen van de staat. Daar is ook wel wat voor te zeggen, temeer omdat een recht of een aanspraak van een individu, inherent een verplichting voor de staat kan betekenen. Het Hof heeft deze twee stappen in de beoordeling in zaken betreffende positieve verplichtingen ook niet altijd helder onderscheiden bij

het beoordelen van klachten onder art. 8 EVRM (zie Gerards & Senden, reeds aangehaald; zij verwijzen in dit verband naar *Christine Goodwin* (reeds aangehaald) en *Hatton e.a. t. Verenigd Koninkrijk*, EHRM 8 juli 2003 (GK), nr. 36022/97, ECLI:CE:ECHR:2003:0708JUD003602297, «EHRC» 2003/71 m.nt. Janssen).

8. Soms onderscheidt het Hof in principe deze twee stappen wel, maar blijken zij qua inhoudelijk oordeel toch meer met elkaar vermengd te worden dan in de hier besproken zaak het geval is. In *Dubetska e.a. t. Oekraïne*, een zaak over industriële vervuiling, oordeelde het Hof bijvoorbeeld dat art. 8 EVRM van toepassing was, omdat er een voldoende sterk verband bestond tussen de vervuilende uitstoot waarover werd geklaagd en de nalatigheid van de Oekraïense Staat om een vraag naar diens verantwoordelijkheid onder art 8 EVRM op te werpen ('to raise an issue of the State's responsibility under Article 8 of the Convention', *Dubetska e.a. t. Oekraïne*, EHRM 10 februari 2011, nr. 30499/03, ECLI:CE:ECHR:2011:0210JUD003049903, par. 123, zoals aangehaald door J.H. Gerards, *General Principles of the European Convention on Human Rights Law*, Cambridge University Press 2019 (te verschijnen), p. 115-116). Ook hier formuleerde het Hof dus, zo observeert Gerards, een zekere *prima facie* verplichting bij de beoordeling van vraag of de zaak binnen de reikwijdte van art. 8 EVRM komt, om vervolgens te beoordelen of de staat voldoende had gedaan om aan deze *prima facie* verplichting te voldoen. Bezien vanuit dit perspectief is de door de dissenters voorgestane benadering van de zaak van X. dus ook weer niet zo opmerkelijk.

9. Maar hun kritiek gaat verder. De dissenters stellen tevens, onder verwijzing naar *Hämäläinen* (reeds aangehaald), dat er geen Europese consensus bestaat over de vraag of onder het EVRM een recht bestaat op erkenning van een nieuw geslacht en over de voorwaarden waaraan moet worden voldaan voor dergelijke erkenning. Daarmee schetsen ze echter, wat mij betreft, een vertekend beeld. Ten eerste heeft het EHRM al in *Christine Goodwin* (reeds aangehaald) geoordeeld dat staten wettelijke erkenning van het gewijzigde geslacht van transgenders mogelijk moeten maken en voorzien inmiddels veertig EVRM-Verdragspartijen hierin (par. 35 van de hier besproken uitspraak en de daarin aangehaalde *Trans Rights Europe Map & Index 2018*,

online beschikbaar op <https://tgeu.org/trans-rights-map-2018/>). Hoe het mogelijk is dat zeven-tien jaar na *Christine Goodwin* nog altijd zeven Verdragspartijen helemaal niet voorzien in de mogelijkheid van wettelijke erkenning van de genderidentiteit van transgenderpersonen is mij trouwens een raadsel. Dat terzijde, hebben de dissenters wel gelijk dat de voorwaarden voor een dergelijke wettelijke erkenning verschillen tussen de Verdragspartijen (zie diezelfde Trans Rights Europe Map). Dit is ook door het Hof erkend (par. 35 van de hier besproken uitspraak en *A.P., Garçon en Nicot* (reeds aangehaald), par. 71-72).

10. Terwijl de dissenters dus gedeeltelijk gelijk hebben waar zij spreken over het ontbreken van Europese consensus op het gebied van genderidentiteit, maken ze niet heel duidelijk hoe deze wat hen betreft ontbrekende consensus de beoordeling van de meerderheid had moeten beïnvloeden. Ze lijken te vinden dat dit ontbreken van consensus tot een minder vergaande interpretatie van art. 8 EVRM had moeten leiden (zie onder 9 in hun *dissenting opinion*), maar verliezen zich in algemeenheden als de stellingname dat 'absolute consensus niet mogelijk is' en dat in veel domeinen 'sociale zelfregulering tot betere resultaten leidt dan wettelijke regelingen'.

11. Toch is het wel interessant dat de meerderheid bij de beoordeling op de merites juist helemaal geen aandacht besteedt aan de vraag of er een consensus bestaat over de voorwaarden die aan wettelijke erkenning van transgender personen mogen worden gesteld, meer in het bijzonder over de vraag of staten ook een positieve verplichting hebben transgenders die geen geslachtswijzigende behandeling hebben ondergaan of wensen te ondergaan de mogelijkheid te bieden hun geslacht te wijzigen in het geboorteregister. De meerderheid acht het waarschijnlijk niet nodig in te gaan op het al dan niet bestaan van consensus op dit punt, omdat zij in deze zaak een procedurele benadering kiezen: ze stellen de vraag voorop of de Staat voorziet in een effectieve en toegankelijke procedure voor wettelijke erkenning van transgenderidentiteit, waarin duidelijke voorwaarden zijn vastgelegd. Nu zij al de conclusie kunnen trekken dat er in de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië veel onduidelijkheid bestond over de geldende voorwaarden, levert dat in zichzelf al een schending op en

hoeven de eventueel aanwezige voorwaarden niet inhoudelijk te worden beoordeeld.

12. Dat ligt in toekomstige zaken mogelijk weer anders. Het valt te verwachten dat het EHRM zich in de toekomst wel nog meer inhoudelijk zal moeten uitlaten over de verenigbaarheid met het EVRM van de voorwaarden die staten stellen aan wettelijke erkenning van genderidentiteit. Daar bestaat overigens al wel enige rechtspraak over. Zo heeft het Hof in *A.P., Garçon en Nicot* (reeds aangehaald) vastgesteld dat er een 'emerging trend' gaande is richting het afschaffen van een sterilisatievereiste voor wettelijke erkenning van transgenders (par. 124) en vervolgens geoordeeld dat een staat niet voldoet aan diens positieve verplichting om het recht op respect voor privéleven onder art. 8 EVRM te verzekeren, wanneer het in dit verband van transgender personen vereist 'een onomkeerbare wijziging van het uiterlijk' aan te tonen, door bewijs te vereisen dat betrokkene een sterilisatie-operatie of een medische behandeling met een grote kans op sterilisatie heeft ondergaan (par. 135). In diezelfde uitspraak achtte het Hof een vereiste van bewijs dat een transgender daadwerkelijk lijdt aan een genderstoornis ('gender disorder'), aan te tonen met een psychiatrische diagnose, geen schending van art. 8 EVRM. Het Hof nam in die overweging mee dat er nagenoeg unanimititeit bestond onder de Verdragspartijen over de legitimiteit van een dergelijk vereiste, dat een dergelijk vereiste niet direct de lichamelijke integriteit van betrokkene aantastte en dat het vereiste bovendien ook bedoeld was om de belangen van betrokkene te beschermen door te voorkomen dat zij het proces van wettelijke wijziging van hun identiteit op ondoordachte wijze ('unadvisedly') zouden aangaan (par. 139-144). Maar wat er verder aan medische interventie of behandeling vereist mag worden en welke andere vereisten, zoals leeftijdsgrenzen etc. aan wettelijke erkenning van transgenderidentiteit gesteld mogen worden, is vooralsnog geen uitgemaakte zaak.

dr. N.R. Koffeman LL.M.

Postdoc bij het Montaigne Centrum voor Rechtsstaat en Rechtspleging, Universiteit Utrecht